

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi

Yeni nəşrlər

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə töhfə

1918-ci il mayın 28-də Tiflis şəhərində Azərbaycanda müstəqil dövlətin - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıldığı elan olundu. Bu, Azərbaycan xalqının XIX əsrdən başlayaraq çar Rusiyasının müstəmləkə rejiminə qarşı aparılan milli mücadiləsinin tarixi qələbəsi idi. Milli Şuranın qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi bütün türk dünyasında və bütün Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda demokratik idarə üsulunun - parlamentli respublikanın yaradıldığını xəbər verirdi. Bəyannamədə elan edilən prinsiplər - Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını təyin etmək, insanların hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə çonşu ölkələrlə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə hörmətlə yaşamaq prinsipləri cümhuriyyətin beynəlxalq nüfuzunu artırır.

2018-ci ili ölkəmizdə "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan edən dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev bildirib ki, bugünkü Azərbaycan, müstəqil Azərbaycan-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir: "Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün demokratik ənənələrinə sadıq və bu ənənələri yaşadıq. Ancaq onu da qeyd etməliyəm ki, indiki Azərbaycan-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə müqayisə edilə bilməz. Çünki o vaxt çətinliklər də olub, müstəqilliyimiz tam imkan vermirdi ki, Azərbaycan müstəqil siyasət aparsın. İqtisadi çətinliklərimiz olub və bizim tarixi şəhərimiz olan İrəvan Ermənistanı verilmişdir. Ona görə, biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini çox düzgün təhlil etməliyik. Bu müsbət və çətin məqamları gizlətməməliyik. Amma bütün çətinliklərə və əlbəttə ki, bizim üçün sağalmayan yara olan İrəvanın Ermənistanı verilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini Azərbaycan dövləti və xalqı yüksək qiymətləndirir". XX əsrin sonunda müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qalaraq Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi kimi onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul edib.

"Nurlar" Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzinin iki yeni nəşri - "Azərbaycan Cümhuriyyəti: tarixi, siyasi və ədəbi-kulturoloji müstəvidə" və "Cümhuriyyət qurucuları" kitabları Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə çox dəyərli töhfədir.

"Azərbaycan Cümhuriyyəti: tarixi, siyasi və ədəbi-kulturoloji müstəvidə" (elmi məqalələr toplusu) kitabına Azərbaycan Cümhuriyyətinin (1918-1920) yaranmasının 100 illiyi ilə bağlı yazılmış tarixi, siyasi və ədəbi-kulturoloji səpkili tədqiqatlar daxil edilib. Professor Vaqif Sultanlının kitabı yazdığı ön sözdə deyilir ki, ölkəmizdə çətinliklərə bahasına qurulan Cümhuriyyət Azər-

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığı üçün qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq ola bilmədən süquta uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmadı. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlik şüurunu inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı.

1991-ci ildə müstəqilliyin bərpasına nail olarkən müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını göstərdi, Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi olmaqla onun üçrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul etdi. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını dünyaya yaydığı 28 may gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir".

İlham ƏLİYEV, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

baycan türklərinin var olmasını, millət olma əzmini ortaya qoymuş, siyasi gələcəyinin təməl prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir.

Cümhuriyyətin - dövrün mürəkkəb siyasi şərtləri, xarici və daxili düşmənlərin müqaviməti şəraitində hansı çətinliklər bahasına yarandığını Məhəməd Əmin bəyin o zaman söylədiyi bir fikir daha sərrast ifadə edir: "Ah! Azərbaycan! Biz sənə haqqını tələb etmək deyil, yalnız sənəni adını söyləmək üçün necə məruzələrə rast gəldik, nə qədər töhmətlərə məruz qaldıq".

Şübhəsiz ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti təsadüfi hadisələrin yekunu kimi meydana gəlməmiş, ciddi sosial-siyasi və kulturoloji təməl ərzində qurulmuşdur. Böyük mütəfəkkir Əhməd bəy Ağaoğlu "Üç mədəniyyət" əsərində Fransa inqilabının arxasında güclü fransız ədəbiyyatının dayandığını, dünyanı sarsıdan rus bolşevik inqilabının isə XIX əsr rus ədəbiyyatının ədalət çağırışlarından qaynaqlandığını yazır. Azərbaycan Cümhuriyyətinə də bu prizmadan yanaşırsa, eyni qənaətə gəlmək olar. Çünki onun arxasında tarixin heç bir dönəmində rast gəlinməyən nəhəng bir kultür potensialı vardı: F.Köçəri, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, M.Hadi, H.Cavid, S.Hüseyn, Ü.Hacıbəyli, C.Hacıbəyli, Ə.Cavad, C.Cabbarlı və başqaları. Qısa bir zaman kəsiyində yetişmiş bu qüdrətli yazarlar nəslə olmasaydı, Cümhuriyyət məfkurəsi yaranmaz, təkamül etməz, əsla qələbə çalmazdı. Məhz bu mütəfəkkirlərin ciddi fəaliyyəti və yaradıcılığı sayəsində mədəniyyətin sadəcə əyləncə deyil, bütün böyük dəyişikliklərin təməlinə duran vasitə olduğu aşkara çıxarıldı.

Nə yazıqlar ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin ömrü uzun sürmədi. Ölkə yenidən daha ağır şərtlər altında rus sovet müstəmləkəsinə çevrildi, Cümhuriyyəti quranlar isə ağır repressiyalara, ölümə, sürgünə mühacirətə məruz qaldılar.

Adilxan Ziyadxan 1919-cu ildə

Azərbaycanın istiqlalıyyətinin itirilə biləcəyindən duyduğu həyəcana ifadə edərək yazırdı: "Hamiya məlumdur ki, xudanəkərdə, bizim istiqlalıyyət çirağımız sönməyib, o bayraq cırdıqdan sonra biz azərbaycanlıların dünyada yaşamağımızın əsla mənası yoxdur". Ancaq başqa bir həqiqət olmasaydı, bəlkə də bu ömrü yaşamağına dəyməzdi: "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz". Məhəməd Əmin bəyin söylədiyi bu həqiqət naminə hər cür məhrumiyyətlərə dözmək olardı. Və bütün məhrumiyyətlərə rəğmən, Azərbaycan türklərinin ruhunda çağlayan bayraq və istiqlal sevgisi Sovetlər Birliyinin dağılması ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranmasına gətirib çıxardı.

Oxucuların mühakiməsinə verilən topluda Azərbaycan Cümhuriyyəti bütün yönəri ilə araşdırılmağa çalışılsa da, daha çox mədəniyyət, ədəbiyyat, dil və ümumən humanitar bağlamda təhlil və dəyərləndirmələrə önəm verilmişdir. Bu da təsadüfi deyildir, çünki Cümhuriyyət bəhs olunan müstəvidə kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Bəlli olduğu kimi, Cümhuriyyət dövrü, bu dövrün ədəbi-kulturoloji irsi bütün sonrakı dövrlərin ədəbiyyatına, mədəniyyətinə təsirsiz qalmamışdır. Sovet siyasi rejimi dönəmində bədii ədəbiyyatda Cümhuriyyətin qara boyalarla təqdiminə baxmayaraq, cümhuriyyətçilik məfkurəsi yaşamışdır.

Onu da qeyd edək ki, Cümhuriyyət ədəbiyyatının yalnız konkret zaman hüduqlarında yaranmış əsərlər fonunda, sadəcə filoloji müstəvidə dəyərləndirilməsi doğru deyil. Bu baxımdan yanaşırsa, iyirmi üç aylıq bir dönmə çərçivəsində yaranmış şeir, nəsr, dram əsərlərindən, habelə ədəbiyyatşünaslıq araşdırmalarından bəhs olunacaqdır. Əlbəttə, qısa bir dövr ərzində böyük ədəbiyyatın yaranması mümkün deyildir. Bu mənada Cümhuriyyət ədəbiyyatı dövrün özü ilə əlaqə və münasibətdə təhlil olunmalı, bu ədəbiyyatın sosial-siyasi yükü, məfkurəvi təməli qabardılmalıdır.

Cümhuriyyəti quranlar sonralar mühacirətin qurucusuna çevrildilər. Ona

görə də cümhuriyyətçilik məfkurəsi Azərbaycan mühacirətinin əsas ideoloji xəttini təşkil etməkdədir. Mühacirətin təşkilatlanmasında, istiqlal hərəkatının yürüdülməsində, ictimai-siyasi və ədəbi-kulturoloji fəaliyyət sferasında bu amil mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan mühacirəti dövrün ağır siyasi şərtlərinə baxmayaraq, bir an olsun belə, cümhuriyyətçilik məfkurəsindən vaz keçməmişdir.

100 il əvvəl mayın 28-də müsəlman Şərqiində yaradılmış ilk dünyəvi, demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi əhəmiyyəti kitabda gedən "M.Ə.Rəsulzadənin "Azərbaycan davası": siyasi-diplomatik yönəri və məqamları", "Azərbaycan Cümhuriyyətinə qarşı İran siyasətçilərinin mövqeyi", "Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə dil quruculuğu məsələləri" və s. məqalələrdə öz əksini tapır.

Prezident İlham Əliyevin ötən il mayın 16-da imzaladığı sərəncam ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi dövlət səviyyəsində ölkədə geniş qeyd olunur və bununla bağlı böyük tədbirlər həyata keçirilir. Nəfis tərtibatla oxuculara təqdim edilən "Cümhuriyyət qurucuları" kitabı Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları, əsasən dövlət idarəçiliyinə başçılıq etmiş nazirlərin həyat və fəaliyyətləri haqqındadır. Kitabda arxiv sənədlərindən, müxtəlif dillərdə çap olunmuş elmi əsərlərdən faydalanaraq ciddi axtarışlar aparılıb, Azərbaycan milli, hüquqi və demokratik dövlətçiliyinin əsasını qoymuş şəxslərlə bağlı geniş məlumatlar təqdim olunub. Kitabın müəllifi Nəriman Yaqublu yazır ki, xalqın oyanışında, yeni siyasi şüurunun formalaşmasında açıq fikirlilik, geniş düşüncəli şəxsiyyətlərimizin böyük rolu olmuşdur. Xalqı gerilik və cəhəlet girdabından xilasa çalışan bu insanlar onun mübarizə əzminin və bacarığının güclənməsinə ciddi təkan vermişlər. Qeyd edək ki, Azərbaycan cəmiyyətinin yeniləşməsində və inkişafında, xalqımızın istiqlal qovuşmasında, azad cəmiyyət qurulmasında böyük şəxsiyyətlərimiz olan M.Ə.Rəsulzadənin, F.X.Xoyskinin, Ə.M.Topçubaşovun, N.Yusifbəylinin, H.Ağayevin və başqa insanların xidmətləri inkaredilməzdir. 1918-ci il 28 mayında Azərbaycan istiqlalı elan edilməsinin böyük mənə və əhəmiyyəti oldu. Azərbaycan Milli Qurtuluş Hərəkatının böyük ideoloqu M.Ə.Rəsulzadə bu münasibətlə yazırdı: "O tarixdən əvvəl bir millət olaraq varlığını isbat edən Azərbaycan xalqı bu tarixdən etibarən millət olaraq dövlət qurmuş və bu dövlətin istiqlalı uğrunda bütün mövcudıyyatı ilə meydana atılmışdır".

Dünyanın tanınmış alimlərinin Azərbaycan istiqlalına verdiyi dəyərən əhəmiyyətini vurğulayan müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan tarixinin görkəmli araş-

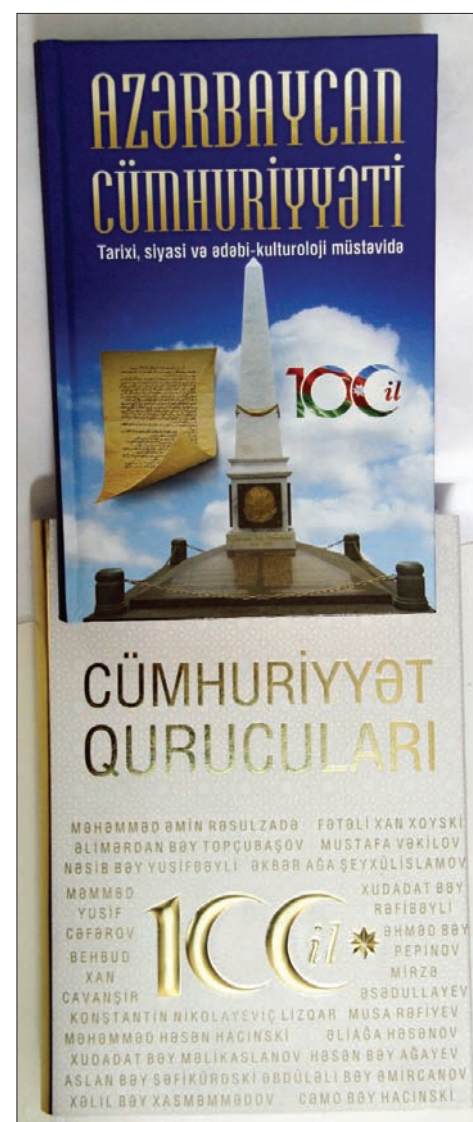
dırıcısı olan ABŞ tədqiqatçısı, professor T.Svyatovskiy 28 May istiqlalını olduca yüksək qiymətləndirir: "İndiyə qədər coğrafi bir bölgənin adı olan Azərbaycan artıq iki milyonluq bir dövlətin adı idi. Tatarlar, transqafqaziya müsəlmanları və Qafqaziya türkləri kimi dəyişik adlarla anılan xalq artıq rəsmən azərbaycanlı olmuşdur".

Həqiqətən, bu hadisə bütün Şərqi aləmində, türk dünyasında yeni, demokratik prinsiplərə söykənən bir dövlətin yarandığını göstərirdi. Rusiya əsarətində yaşayan türk xalqları içəri-sində Azadlıq bayrağını ilk dalğalandıran və müstəqil yaşamaq haqqını dünyaya tanıtdıran Azərbaycan oldu. 28 May istiqlalı ilə bağlı Azərbaycan xalqına ünvanlanan hökumət müraciətində bu sözlər yazılmışdı: "Mayın 28-i böyük və ümumi bir bayram hesab edilməlidir. Bu gündən bilafərq millət - hər kəs özünün bərabərhüquqla Azərbaycan vətəndaşı hesab etməlidir. Bu gün ümumcəhan millətlərinin ədalət üzrə olan və ixtiyaratının təmin edilən günlərindən biridir".

Müəllif qeyd edir ki, 1918-ci il 28 mayında dünyaya elan edilən İstiqlal Bəyannaməsində çox dəyərli hüquqi, demokratik məqamlar vardı. İstiqlal Bəyannaməsinin 4-cü bəndində yazılmışdı: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz sərhədləri daxilində milliyyətindən, dinindən, sosial vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlara vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar təmin edir". Bu sənədin 5-ci maddəsində isə ölkədə yaşayan bütün millətlərin azad yaşamaq hüququnun təmin edilməsi qeyd olunurdu və həmin hüquq belə ifadə edilmişdi: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərə azad inkişafı üçün geniş imkanlar verir". 2-ci maddədə yaradılan dövlətin idarə forması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti olaraq yazılırdı: "Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması Xalq Cümhuriyyətidir".

Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə xalqımız özünün müstəqil yaşamaq haqqına malik olduğunu sübut etdi. Qısa zaman müddətində istiqlalını böyük dövlətə tanıtdı, insanların siyasi, iqtisadi, ictimai və digər sahələrdə azad fəaliyyətinə şərait yaratdı. Ölkənin hərbi gücünün artırılması üçün milli ordu formalaşdırıldı, ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi üçün və milli mədəniyyətin inkişafı sahəsində ciddi işlər görüldü.

Kitaba yazılan giriş sözündə milli dövlət quruculuğu prosesində ən böyük nailiyyətlərdən biri vurğulanır ki, 1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan Parlamentinin yaradılmasıdır. Parlamentdə 120-yə qədər üzv olması nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan Parlamentində ölkədə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri və siyasi təşkilatların üzvləri təmsil olunurdu. Parlamentin 17 aylıq fəaliyyəti dövründə

270-dən çox qanun müzakirəyə çıxarıldı, onlardan 230-u qəbul edildi.

Müəllifin fikrincə, Azərbaycan Cümhuriyyətinin 23 aylıq mövcudluğu dövründə beş dəfə Hökumət Kabinetinin dəyişdirilməsi həm də demokratik idarəçilik sisteminin formalaşdığına əsaslandırır. Bu Hökumət kabinetlərində 35-ə qədər nazir fəaliyyət göstərdi. Həmin nazirlərin çoxunun yaş həddi 35-40 arasında idi. Nazirlərin əksəriyyəti Moskva, Sankt-Peterburq, Kiyev, Xarkov və digər şəhərlərdəki universitetlərin, institutların məzunları idi. Onların 16 nəfəri müxtəlif universitetlərin hüquq fakültələrini bitirmişdilər. Yaradılan dövlətin hüquqi əsaslarına inkişaf etdirilməsində bu amil də böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları yüksək istedadlı, savadlı insanlar olmaqla yanaşı, vətəni və milləti sevən, onun mənafeyini hər istəkdən üstün tutan şəxsiyyətlər idi.

Kitab Azərbaycanın XX əsr tarixi, Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövrü ilə maraqlı olan mütəxəssislər, tarix, diplomatiya, beynəlxalq münasibətlər üzrə təhsil alan tələbələr, milli, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesini öyrənmək istəyən geniş oxucu dairəsi üçün mühüm mənbə və orijinal vəsaitdir.

Şükür ƏLİZADƏ,
"Respublika".